

DOI: <https://doi.org/10.15407/bv2021.03.050>

УДК 025.17:001.891.3

Ілона Олексів,

кандидат історичних наук,
ORCID 0000-0002-3828-8404,
науковий співробітник відділу рукописів,
Львівська національна наукова бібліотека України ім. В. Стефаника
(м. Львів, Україна)
вул. Стефаника, 2, Львів, 79000, Україна
e-mail: ilona@ukr.net

Спеціалізовані бібліотечні зібрання: дефініція поняття, типологія, функції

Мета дослідження. Проаналізувати спеціалізовані бібліотечні зібрання з позиції їхньої типології та функціонального призначення. **Методологія дослідження** ґрунтується на системному та структурному підходах, на методах порівняльного, логічного і структурно-функціонального аналізу. **Наукова новизна.** Запропоновано авторське визначення основних понять термінологічного інструментарію дослідження та наголошено на вагомості функціонування спеціалізованих фондів у структурі наукової бібліотечної установи. З'ясовано основні типи спеціалізованих зібрань, документно-інформаційні ресурси яких виокремлено за формальними та/або змістовими ознаками. До них входять: рукописи, стародруки, карти, ноти, графіка, слайди, фотографії, листівки, плакати, афіші, стандарти, патенти, мікрофільми, аудіокасети, диски CD-ROM тощо. Зазначено, що формування спеціалізованих фондів залежить від типу бібліотечної установи. Проаналізовано найбільш дотичні до теми українські та іноземні дослідження з вивчення спеціалізованих бібліотечних зібрань, заснованих на масивах цінних документно-інформаційних ресурсах. У **висновках** констатується: спеціалізовані фонди становлять зібрання документно-інформаційних ресурсів, відокремлених від загальних бібліотечних фондів через свої окремі формальні особливості, зберігаються окремо, потребують спеціального опрацювання, збереження та передбачають особливий підхід до їхнього використання дослідниками. Поняття «спеціалізовані бібліотечні фонди» охоплює різні рукописні, друковані, письмові, графічні, аудіо-візуальні, мультимедіальні документно-інформаційні ресурси, які вирізняють конкретну бібліотечну установу від інших, що, своєю чергою, надає їй вагомості та унікальності.

К л ю ч о в і с л о в а: документно-інформаційні ресурси бібліотек, історико-культурні фонди, спеціалізовані фонди, спеціальні колекції, спецфонд, обмежений доступ, критерії відбору документів, спеціалізовані фонди ЛННБ України ім. В. Стефаника.

Постановка проблеми. Фонди бібліотек України становлять справжню скарбницю унікальних документальних пам'яток національної історії та культури, вони відіграють неоціненну роль у збереженні духовної пам'яті українського народу для його наступних поколінь. Як слушно зауважує С. Рябчун, «наше сьогодення, минуле і майбутнє не зможе бути і не могло б бути не побудоване на тих прекрасних і чистих витоках, на тих міцних і загартованих підвалинах, якими для нас і для наших нащадків є і будуть книги, бібліотеки, музеї, театри» [18, с. 148].

Особливості розкриття історико-культурних бібліотечних зібрань залежать від особливостей складу цих фондів та наявності різнопланових історичних документів, пов'язаних з різними сферами людської діяльності.

Відповідно до Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу», «бібліотека – це інформаційний, культурний, освітній заклад (установа, організація) або структурний підрозділ, що має упорядкований фонд документів, доступ до інших джерел інформації, головним завданням якого є забезпечення інформаційних, науково-дослідних, освітніх, культурних та інших потреб користувачів бібліотеки» [17].

Бібліотечний фонд – фундамент бібліотечної установи, без якого книгозбірня втрачає основу і можливість виконувати майже всі покладені на неї функції. Зміст і форма зосереджених у фонді документів визначають тип, вид бібліотеки загалом, та певних її підрозділів зокрема. Вагомість бібліотечного фонду чітко окреслено у статті 7 Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу»: «бібліотечний фонд національної бібліотеки України є національним культурним надбанням українського народу, невід'ємною складовою частиною культурної спадщини та перебуває під охороною держави» [17].

Спеціалізовані фонди бібліотек мають свій поділ, який залежить від видів, змісту, статусу збереження документів. До спеціалізованих фондів, окрім рукописів та стародруків, нині відносять картографічні, музичні зібрання, аудіовізуальні, вторинні документи тощо.

Спеціалізовані бібліотечні фонди слугують джерелом історико-книгознавчої науки, вони є цінним ресурсом для різноаспектних наукових досліджень.

Створення та функціонування спеціалізованих фондів, забезпечення умов їх збереження та доступності – важливе завдання бібліотек. Комплекс заходів щодо діяльності відділів спеціалізованих бібліотечних зібрань передбачає виконання таких процесів, як комплектування, організація, збереження, створення довідково-пошукового апарату для їх розкриття дослідникам, а також забезпечення якісного та оперативного обслуговування користувачів.

Актуальність дослідження зумовлена необхідністю теоретичного узагальнення, комплексного вивчення спеціалізованих бібліотечних зібрань з позиції їх формування, наукового опрацювання, забезпечення збереження та раціональної доступності з науково-дослідницькою, освітньою, культурно-просвітницькою метою.

Мега статті – висвітлити теоретико-методологічні засади формування, створення умов збереження, розроблення структури, змістового наповнення спеціалізованих бібліотечних зібрань, що мають вагомий науковий потенціал, велику історичну та культурну цінність.

Аналіз останніх досліджень. Наявність системи спеціалізованих фондів у наукових бібліотеках України природно викликає підвищений науковий інтерес до об'єкта дослідження. З позиції вивчення спеціалізованих рукописних та книжкових бібліотечних фондів глибокими, ґрунтовними дослідженнями є праці Л. Дубровіної [4; 5] з кодикології та кодикографії, Г. Ковальчук [8] щодо

принципів діяльності підрозділів наукових бібліотек, які відповідають за збереження стародруків, рідкісних та цінних видань. Розкриттю рукописних фондів багато уваги приділяє В. Фрис. Зокрема, вона висвітлила історію розвитку кириличної рукописної книги в Україні, розкрила особливості її створення та використання [20, с. 278–290]. Інша львівська дослідниця М. Кольбух атрибуувала та виконала науковий опис кирилических рукописних книг XVI ст., з'ясувала історію їх створення і функціонування [9]. Проблематикою ресурсу відділу рукописів ЛННБУ ім. В. Стефаніка опікується М. Дядюк. Вона подала повну характеристику фонду відділу рукописів, описала процес дигіталізації рукописних документів, на підставі архівних документів висвітлила історію формування, переміщення рукописних фондів, розкрила основні напрями діяльності та кадрове забезпечення відділу рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаніка [6].

Рукописна книга XVII ст., особливості та змістове наповнення документа як об'єкта археографії, кодикології та палеографії – ця тема висвітлена у праці Т. Добрянської [2].

Спеціалізований фонд картографічних документів ЛННБ України ім. В. Стефаніка досліджують Т. Огородник і Н. Падюка [14; 16]. Вченими було встановлено, що формування картографічної збірки розпочалося разом із становленням бібліотеки. Більшість картографічних збірань сформувалась у перші роки існування кабінету картографії, але вони поповнюються новими картографічними матеріалами і сьогодні. Основою картографічної збірки кабінету стали колекції картографії з книгозбірень НТШ, «Народного Дому», «Оссолінських», монастирських та приватних бібліотек. Нині кабінет картографії є джерелом для різнопланових наукових досліджень у галузі картографії.

Нотні зібрання як частина спеціалізованого бібліотечного фонду – об'єкт наукового дослідження О. Осадці. Нотна колекція збірань ЛННБ ім. В. Стефаніка має велику цінність як пам'ятка ното-музичної культури певного регіону. Загалом документні ресурси нотного фонду є вагомим джерелом для досліджень у контексті світової музичної культури [15].

Проблеми опису рукописних книг для створення публікації у мережі Інтернет та налагодження підключення рукописних фондів до автоматизованих бібліотечних систем порушуються О. Івановою [7]. Директор Інституту рукопису О. Степченко спеціалізованим бібліотечним фондам присвятила ґрунтовну працю під назвою «Українські вчені – фундатори спеціалізованих відділів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1918–1934)», яка, незважаючи на зміщені акценти, великою мірою дотична до теми нашої статті. Авторка ретельно досліджує особливості рукописного фонду Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, історію його вивчення, а також створення спеціалізованих підрозділів установи. Науковим підґрунтям для даної праці стали особові архіви видатних українських вчених. У книзі охарактеризовано діяльність вчених, які обіймали керівні посади у спеціалізованих відділах, серед яких: М. В. Геппенер, котрий очолював відділ рукописів Всена-

родної бібліотеки України (ВБУ) у 1934–1938 рр.; О. Т. Дзбановський – завідувач музичного відділу ВБУ у 1928–1938 рр.; В. Ф. Іваницький – завідувач відділу бібліотекознавства, стародруків у 1920–1933 рр.; В. О. Кордт – завідувач відділу картографії у 1918–1933 рр.; С. І. Маслов – відповідальний за відділ стародруків ВБУ у 1926–1941 рр.; П. Я. Стебницький – завідувач відділу україніки у 1922–1923 рр. та ін. [19].

Про історію формування галузевого спеціалізованого бібліотечного фонду відділу бібліотекознавства ЛІНБ України імені В. Стефаника, його кількісну та якісну характеристику йшлося у доповіді О. Галевич на міжнародній науковій конференції у Львові 2015 р. [1]. Проблематиці документних ресурсів спеціалізованих фондів бібліотек у сучасному інформаційному просторі було присвячено засідання круглого столу, яке відбулося у м. Києві у рамках Міжнародної наукової конференції «Проблеми гармонізації традиційних і новітніх бібліотечно-інформаційних ресурсів» [13].

Спеціалізовані бібліотечні фонди перебувають у полі зору польських дослідників-бібліологів [21; 23, 24]. Окрім авторських досліджень, варто відзначити другу конференцію з циклу «HINC OMNIA, Zbiory historyczne, artystyczne i specjalne w bibliotekach oraz inntch instytucjach kultury» під назвою «Спеціалізовані зібрання польських наукових бібліотек у каталозі NUKAT», яка відбулася 25–26 листопада 2019 р. у Варшаві. На зібранні обговорювалися проблемні питання та методика опрацювання спеціалізованих зібрань у головному національному онлайн-каталозі польських наукових та навчальних бібліотек NUKAT [22].

Водночас історіографічний огляд засвідчив обмаль теоретичних напрацювань з заявленої теми дослідження. Здебільшого наукові праці присвячені розкриттю спеціальної колекції спеціалізованого фонду, аналізу окремого документа, питанням наукового опису документів того чи іншого спеціалізованого фонду тощо. Досі залишаються малодослідженими теоретичні засади формування спеціалізованих бібліотечних фондів, їхня типологія, функції. Оскільки спеціалізований фонд як явище ще не отримав належного висвітлення в науковій літературі, пропонована розвідка і є спробою заповнити ці теоретичні лакуни.

Виклад основного матеріалу дослідження. З'ясування суті того чи іншого поняття, явища або процесу – один з найскладніших, проте необхідний елемент наукового дослідження. Нині вчені дедалі частіше схилиються до думки, що правильне визначення наукових понять вирішує частину наукового завдання. До ключових понять, що стали предметом термінологічного аналізу і потребують чіткого визначення змісту, відносимо такі: «бібліотечний фонд», «спеціалізований фонд», «спеціалізоване зібрання», «спеціальна колекція», «спеціальний фонд», «інформаційний простір».

Термін «інформаційний простір» застосовують, по-перше, для позначення системи зовнішніх та внутрішніх потоків інформації, які, у свою чергу, можуть мати різні характеристики з погляду змісту, методів передавання та інтенсив-

ності обміну інформацією, і по-друге – для позначення відповідної сфери суспільної діяльності, пронизаної системою потоків інформації [3, с. 21]. Сформована за певними критеріями інформація акумулюється і зберігається в масивах документів, які утворюють структуру інформаційних ресурсів. Поняття «масив документів» тотожний термін «численна кількість документів», оскільки означає значну сукупність однорідних об'єктів, яким властива відносна статичність.

Терміном «документно-інформаційні ресурси» охоплюється категорія із теорії комунікації, що виокремлює сукупність документів як матеріальних носіїв, так і електронних документів, видань, продуктів або їхніх комбінацій у комп'ютерних системах та мережах, що створені для оперативного та якісного задоволення інформаційних потреб користувачів.

Структуроване за визначеними критеріями зібрання документно-інформаційних ресурсів утворює бібліотечний фонд, який формується залежно від значення, виду бібліотеки та читацької аудиторії.

Отже, під бібліотечним фондом варто розуміти певним чином упорядковане, систематизоване зібрання документів, яке розміщене у приміщенні бібліотечної установи, розставлене на стелажах та існує в доступному вигляді для користувачів. Структура, величина та склад фонду є визначальними для типології бібліотеки. Будь-який бібліотечний фонд перетвориться у класичне сховище книг, якщо зосереджені в ньому багатства не будуть належним чином опрацьовані, систематизовані, індексовані та, зрештою, доступні читачеві. Створення спеціалізованих відділів з цінними документно-інформаційними ресурсами – це певний етап в історії кожної бібліотеки, він є результатом планомірної роботи з формування колекцій пам'яток писемності, друку, передусім, показником наявності та планомірного розвитку науково-дослідницького напрямку в її діяльності.

Такі терміни, як спеціалізований фонд, спеціалізовані зібрання в нашому тлумаченні перебувають у відношенні тотожності, оскільки, хоча й мають різний зміст, але їхні обсяги повністю збігаються. Поняття «спеціальні колекції», на наш погляд, є вужчим, ніж поняття «спеціалізований фонд», але за змістом воно включає в себе останнє. Йдеться про два поняття, обсяг одного з яких становить частину обсягу іншого, тобто входить в обсяг іншого поняття, однак не вичерпує його. Іншими словами, вищезгадані поняття перебувають у відношенні підпорядкування, обсяг першого повністю входить до обсягу другого, а обсяг другого – лише частково до обсягу першого.

Важливим моментом при з'ясуванні понятійно-категоріального апарату дослідження є також чітке розмежування понять «спеціалізований» і «спеціальний» щодо бібліотечного фонду, які у жодному разі не можна вважати синонімічними. До спеціалізованих фондів відносять зібрання документно-інформаційних ресурсів, які за певними критеріями відрізняються від решти ресурсів бібліотечного фонду. Спеціалізовані бібліотечні фонди поділяють на традиційні та новітні. Традиційні спеціалізовані фонди охоплюють: зібрання рукописів,

стародруків, включно з інкунабулами та палеотипами; картографічні зібрання, ното-музичні, графічні, фото-зібрання тощо. Крім того деякі бібліотеки мають фонди нумізматів, екслібрисів, гравюр. На сьогодні поняття спеціалізованих зібрань суттєво розширилося і охоплює документи публічної діяльності (афіші, флаєри), мікрофільми, фотокопії, слайди, мультимедія та інші документи, створені за допомогою новітніх комп'ютерних технологій. У бібліотеках технічного спрямування також зберігаються спеціальні зібрання, якими є патенти, норми, технічні паспорти об'єктів, каталоги устаткування та деталей, кошториси, технічні креслення тощо.

Виокремлення спеціалізованого фонду найчастіше відбувається шляхом утворення в бібліотечній установі окремого підрозділу зі фондосховищем, читальною залом, підручною бібліотекою та науково-довідковим апаратом у вигляді алфавітного, систематичного, іноді предметного і географічного каталогів та тематичної картотеки. Натомість, спеціальний фонд (спецфонд) – це таємний відділ великих бібліотек. За СРСР їх називали бібліотеки союзного значення. В умовах радянської тоталітарної системи в таких фондах зберігалися видання, заборонені для вільного використання здебільшого з ідеологічних міркувань. Комуністична влада такі спецфонди створювала з метою обмеженого доступу до так званої «антирадянської, націоналістичної» літератури, і лише наприкінці 80-х років XX ст. більшу частину видань стали передавати до основного бібліотечного фонду. Повністю спецфонди були розформовані на початку 1990-х рр. [10; 11].

Спеціалізовані зібрання різного характеру, у різних обсягах комплектуються та формуються у бібліотеках різних видів і типів. Наприклад, рукописи, стародруки та графіка становлять інтерес, зазвичай, для наукових книгозбірень. Для спеціалізованих (фахових) бібліотечних установ типовими вважаються зібрання нормативних видань, патентна та технічна документація. У публічних бібліотеках визначальним критерієм формування спеціалізованих бібліотечних масивів видань буде прикладна цінність документів, у бібліотеках наукових – естетична та історична.

У довідкових джерелах спеціалізовані бібліотечні зібрання традиційно класифікують за видами документів (фонотека, патентний фонд.); за змістом документів (галузеві, спеціальної літератури, довідково-бібліографічний фонд, красназавчий фонд та ін.); за способом збереження (архівний фонд, фонд рідкісних і цінних видань, історичні й меморіальні колекції).

Довідково-бібліографічний фонд, що теж належить до групи спеціалізованих бібліотечних фондів, найбільш чутливий до трансформації зовнішнього документного середовища, але динаміка його змін ще й досі не осмислена теоретично.

За цільовим призначенням спеціалізовані бібліотечні фонди поділяють на: спеціалізовані фонди науково-дослідного, виробничого та навчального характеру, основу яких становлять відповідно наукові документно-інформаційні ресурси (монографії, збірники наукових праць, дисертації тощо), документи виробничого призначення (інструкції, розпорядження, положення, звіти) та навчальна

література (підручники, навчальні посібники, методичні матеріали). Спеціалізовані зібрання виробничого призначення зосереджені в фондах бібліотек відповідних підприємств, організацій, установ і акумулюють документи, необхідні для задоволення запитів, пов'язаних із виробничою діяльністю користувачів. Спеціалізовані фонди навчального призначення зосереджені в бібліотеках вишів, технікумів, професійно-технічних училищ, інститутів, курсів підвищення кваліфікації і спрямовані на задоволення потреб користувачів, пов'язаних з професійною підготовкою та підвищенням кваліфікаційного рівня спеціалістів. Завдяки такій спеціалізації фондів успішно реалізується одна з основних функцій бібліотечної установи – вичерпне і максимально комфортне задоволення потреб користувача.

Завданням бібліотек та інших культурних закладів країни є упорядкування спеціалізованих фондів рукописних і стародрукованих книг, рідкісних і особливо цінних документів, забезпечення зберігання і доступ до них для наукових, просвітніх та навчальних цілей.

Цінність таких документів полягає в основному значенні документа відповідно до іншого документа за загальноприйнятими ознаками. Коли документ визнаний рідкісним і цінним, держава бере на облік та забезпечує особливі умови його зберігання і використання.

Спеціалізовані документно-інформаційні ресурси поділяють на цінні, особливо цінні, унікальні, рідкісні. Цінність документа визначається змістом, формою, тобто якісною характеристикою. Особливо цінні документи є незамінними при втраті і мають важливе значення. Унікальні документи не мають аналогів інформації. Рідкісними вважаються документи, опубліковані невеликим накладом, а також ті, що мають наукову, художню, бібліографічну, естетичну цінність.

Спеціалізований рукописний фонд зазвичай є найціннішою частиною історико-культурних фондів наукових бібліотек. До прикладу, унікальні зібрання відділу рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаніка вражають багатством документального матеріалу, кумульованого протягом багатьох віків. Рукописні пам'ятки, створені грецькою, латинською, українською, польською, чеською, словацькою, болгарською, сербською, російською, англійською, німецькою, італійською, французькою, арабською, вірменською, перською, турецькою та іншими мовами, є «живими свідками» торговельних, економічних, військово-політичних та дипломатичних відносин на українських землях, вони виступають потужною джерельною базою для наукових досліджень гуманітарного спрямування. Прикметною особливістю спеціалізованого зібрання є його неповторність: оригінальні документи не дублюють інформації, яка міститься в матеріалах інших архівосховищ і, попри свою меморіальну функцію, слугують науковою базою досліджень, репрезентуючи загальносвітову книжково-рукописну культуру від найдавніших часів і до ХХ ст.[12].

Спеціалізований фонд стародруків і рідкісних видань, як і рукописний фонд, є окрасою, гордістю кожної наукової книгозбірні. Стародруки – видання з часу від винайдення друкарства і до 1800 (1825) р. Окремо тут виокремлюються інку-

набули, подекуди і палеотипи. Наявність у фонді інкунабул і стародруків є вирішальною при визначенні цінності спеціалізованого бібліотечного зібрання. Водночас значущості власне стародруку додає збережена дедикація, маргінальний запис або провенієнція.

До спеціалізованого фонду мистецьких ресурсів входять мистецтвознавчі книжкові та періодичні видання окреслених періодів, твори образотворчого мистецтва (скульптура, живопис, графіка), нотні рукописні і друковані документи, аркушеві документи (плакати, репродукції, афіші різних історичних періодів, колекції боністики, сфрагістики, медальєрики, філателії, нумізматики, фалеристики, філокартія тощо).

Спеціалізований фонд картографії містить унікальні стародруковані атласи, карти, плани міст, картосхеми, масив планів населених пунктів, земельних володінь, садиб, а також карт, що відображають адміністративно-територіальний поділ областей і районів, військові карти, плани, щоденники військових дій тощо. До прикладу, колекція карт та атласів Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника є однією з найбільших в Україні і налічує понад 18 тис. одиниць зберігання. До колекції увійшла велика кількість атласів, карт та інших картографічних матеріалів з львівських бібліотечних установ, які комплектувалися упродовж багатьох століть і після 1940 р. утворили основу фонду відділу картографії.

Спеціалізований фонд фотодокументів може бути самостійним підрозділом бібліотеки, або спеціальною колекцією спеціалізованого мистецького фонду. Такі документи існують переважно в одному примірнику, тож їхня втрата завдає непоправних збитків книгозбірням. Довговічність таких документів залежить від дотримання технічних умов, режиму зберігання, використання відповідних матеріалів для консервації.

Спеціалізовані бібліотечні фонди – це зібрання документно-інформаційних ресурсів «спеціального» характеру окремих відділів, які можуть розміщуватися як в основному корпусі бібліотеки, так і в її філіях. Документи виокремлено із загального фонду бібліотеки з огляду на їхню надзвичайну цінність, рідкісність, унікальність. Основна функція спеціальних фондів – збереження цінних документів та надання дослідникам доступу до них, який, зазвичай, є обмежений певними умовами і правилами користування. Спеціалізовані бібліотечні фонди є необоротними, тобто їх не можна взяти на абонемент. Вони повинні зберігатися в місцях, де температура, вологість, освітленість та інші умови ретельно контролюються, а відповідне ставлення та поведження з документними ресурсами забезпечить захист від несанкціонованого доступу, крадіжок, вандалізму. З метою зведення ризиків до мінімуму документи зі спеціалізованих фондів видають у спеціалізовані читальні зали, які, як правило, обладнані відеоспостереженням. Користувачі зобов'язані дотримуватися правил користування ресурсами спеціалізованих бібліотечних фондів, до них висувуються певні вимоги: використання рукавичок, заборона зйомки зі спалахом та використання письмового приладдя з чорнилом.

Динаміка розвитку бібліотеки як системи сприяла утворенню фондів, виокремлених за певною ознакою спеціалізації. За тривалий історичний період були вироблені принципи їх комплектування, відпрацьовані механізми взаємодії. Однак, поява електронного документа і розвиток інформаційно-телекомунікаційних технологій істотно вплинули на трансформацію бібліотечного фонду за різними параметрами. Важливим чинником є те, що технології комплектування залишаються орієнтованими на друковані видання, хоча електронні документи вимагають іншого підходу.

До новітніх документно-інформаційних ресурсів спеціалізованих фондів можна віднести електронні книги, які є складовими цифрових бібліотек. Електронна книга – версія традиційної книги, проте вона створена в електронному вигляді. Такі книги можна читати в будь-якому зручному місці за допомогою сучасних гаджетів чи спеціалізованих пристроїв.

Новітнім спеціалізованим бібліотечним фондом є медiateка, яка становить поєднання навчальних і методичних посібників, відеофільмів, звукозаписів, комп'ютерних презентацій та технічного обладнання, а саме – комп'ютера, відеокамери, проектора, необхідного для зберігання, відтворення та доступу через комп'ютерну мережу Інтернет до ресурсів фонду, який містить не лише традиційні та електронні книги, газети, журнали, а й мультимедійні матеріали.

Основні функції спеціалізованих бібліотечних зібрань з певним зміщенням акцентів, спричинених профільною специфікою окремого фонду, залишаються незмінними, впродовж років розширюються у зв'язку з інформатизацією та оновленням бібліотечної сфери, і полягають у забезпеченні обліку, у зберіганні документно-інформаційних ресурсів, комплектуванні, формуванні та науковому опрацюванні спеціалізованого фонду, організації науково-довідкового апарату, впровадженні новітніх технологій, публікації науково-довідкових видань, популяризації документальної спадщини та обслуговуванні користувачів.

Висновки та практичне значення. Спеціалізовані фонди – це зібрання документно-інформаційних ресурсів, відокремлені від загальних бібліотечних фондів через свої окремі формальні особливості. Вони зберігаються окремо, потребують спеціального опрацювання, збереження та передбачають особливий підхід щодо їх використання дослідниками. Спеціалізовані бібліотечні фонди охоплюють різні рукописні, друковані, письмові, графічні, аудіо-візуальні, мультимедіальні документно-інформаційні ресурси, які вирізняють конкретну бібліотечну установу від інших, що, своєю чергою, надає їй вагомості та унікальності.

З'ясовано, що поняттєво-термінологічний інструментарій включає терміни «бібліотечний фонд», «спеціалізоване зібрання», «документно-інформаційний ресурс». Проаналізовано різні підходи щодо класифікації спеціалізованих бібліотечних фондів, розкрито основні функції цих зібрань та необхідність забезпечення збереженості документно-інформаційних ресурсів спеціалізованих видань.

Означені ресурси спеціалізованих бібліотечних фондів можуть стати джерелом різнопланових наукових досліджень у галузі гуманітаристики, картографії, ното-музичної спадщини, новітніх медіатехнологій тощо, об'єктом тематичних виставок, предметом бібліотечних лекцій для студентів спеціалізованих вишів, користувачів різних вікових категорій, усіх хто виявляє інтерес до унікальних, особливо цінних документів. Результати дослідження таких ресурсів можуть використовуватись керівниками структурних підрозділів бібліотек, науковцями, а також викладачами, студентами бібліотечно-бібліографічного, інформаційно-го напрямів підготовки.

Спеціалізовані бібліотечні фонди здебільшого є динамічними структурами, періодично оновлюються та поповнюються документно-інформаційними ресурсами, зафіксованими як на традиційних, так і на різних сучасних носіях інформації. Розширюються можливості доступу до спеціалізованих фондів для дослідників, не лише громадян України, а й іноземців. Працівники спеціалізованих бібліотечних підрозділів систематично працюють над удосконаленням своїх кваліфікаційних компетентностей, докладають максимальних зусиль, щоб створити комфортне середовище, де можна комфортно та результативно займатися науковою діяльністю.

Постійне поповнення (розширення) спеціалізованих зібрань документно-інформаційних ресурсів, зокрема новітніх, є показником позитивної оцінки їхньої вагомості та доцільності існування у книгозбірнях. Аналізуючи структуру спеціалізованих фондів, методи їх формування, комплектування, опрацювання, надання у користування, необхідно наголосити на кореляції цих елементів, оскільки саме спеціалізовані зібрання та все, що відбувається навколо них, збагачує та вирізняє бібліотеку серед інших культосвітніх установ, створюючи їй привабливий імідж. До прикладу, особливості комплектування спеціалізованого фонду відділу рукописів ЛННБ України ім. В. Стефаніка сприяли наданню спеціалізованому підрозділу неофіційного статусу унікального та цінного науково-культурного осередку документно-інформаційних ресурсів західних теренів України.

Список бібліографічних посилань

1. Галевич О. Мудроха В. Фонд відділу бібліотекознавства ЛННБ України імені В. Стефаніка: історія формування, кількісний та якісний склад. *Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства* : матеріали шостої міжнар. наук.-практичної конф., 10–11 вересня 2015 року. Львів. Видавництво Національного університету «Львівська політехніка». 2015. С. 179–185.
2. Добрянська Т. Українська кирилична книга XVII ст. з фондів Інституту рукопису НБУВ: кодиколого-палеографічне вивчення й описування. *Рукописна та книжкова спадщина України*. 2014. Вип. 18. С. 340–354.
3. Дубняк К. Інформаційний простір : структура та функціональні параметри. *Держава та регіони* : наук.-вироб. журн. 2015. 4 (24). С. 21–25.
4. Дубровіна Л. А. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського : комплектування та використання колекційних фондів. *Стратегія комплектування фондів наукової бібліотеки* : тези доп. Міжнар. наук. конф., Київ, 8–10 жовт. 1996 р. / НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. Київ, 1996. С. 99–101.

5. Дубровіна Л. Кодикологія та кодикографія української рукописної книги / О. Онищенко (відп. ред.), Академія наук України, Інститут української археографії, Центральна наукова бібліотека ім. В. І. Вернадського. Інститут рукопису. Київ, 1992. 262 с.
6. Дядюк М. Відділ рукописів. *Записки Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника*. 2010. № 2 (18). С. 426–468.
7. Іванова О. До питання публікації описів рукописів в інформаційному просторі. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського*. 2012. Вип. 34. С. 280–291.
8. Ковальчук Г. Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах. Київ, 2004. 644 с.
9. Кольбух М. Кириличні рукописні книги у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України : каталог / Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаника НАН України. Львів : Оріяна-Нова, 2007. 522 с.
10. Кусий Л. Історія відділу спецфондів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР : документальний нарис / Л. В. Сніцарчук (відп. ред.); НАН України, ЛННБ України ім. В. Стефаника. Львів. 2015. 200 с.
11. Левченко Ю. Книжковий спецфонд як історичне явище. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/15205/1/LEVCHENKO.pdf>
12. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника. URL: <http://www.lsl.lviv.ua/index.php/uk/golovna2/>
13. Муха Л., Міцан Т. Документні ресурси спеціалізованих фондів бібліотек у сучасному інформаційному просторі. *Бібліотечний вісник*. 2008. № 6. С. 21–25.
14. Огородник Т. Картографічна збірка з бібліотеки Народного Дому у Львові у фондах кабінету картографії ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника*. Львів, 2006. Вип. 14. С. 196–207.
15. Осадця О. Відділення «Палац мистецтв ім. Тетяни та Омеляна Антоновичів»: специфіка формування нотного фонду. *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника*. Львів, 2010. Вип. 2 (18). С. 65–85.
16. Падюка Н. Картографічна збірка так званого «неосвоєного» фонду кабінету картографії ЛНБ ім. В. Стефаника як джерело картографічних та історичних досліджень. *Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника*. Львів, 2004. Вип. 12. С. 436–446.
17. Про бібліотеки і бібліотечну справу. Закон України. (редакція від 16.0.2020 р.). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/32/>
18. Рябчун О. Книжкові історико-культурні фонди в сучасному світі. *Матеріали шостої міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 вересня 2015 р.* С. 146–149. URL: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:RtY41uyAkLAJ:ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/33662/1/27-146-149.pdf+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua>
19. Степченко О. Українські вчені – фундатори спеціалізованих відділів Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського (1918–1934) / Національна академія наук України. Національна бібліотека України імені В.І.Вернадського. Інститут рукопису. Київ, 2008. 217 с.
20. Фрис В., Дзьобан О. Кирилична рукописна книга. *Рукописна україніка у фондах Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України та проблеми створення інформаційного банку даних* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 20–21 вересня 1996 року. Львів, 1999. 653 с.
21. Bartosik M. Komputerowe opracowanie zbiorów specjalnych w Książnicy Pomorskiej – z doświadczeń praktyka. URL: <https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox/FMfcgxwKjwzblHPxsBSgdZccPHSbsnnH?projector=1&messagePartId=0.1>
22. Gwiazdzińska M. Konferencja z cyklu «HINC OMNIA. Zbiory historyczne, artystyczne i specjalne w bibliotekach oraz innych instytucjach kultury» pt. «Zbiory specjalne polskich bibliotek naukowych w katalogu centralnym NUKAT». URL: https://bg.zut.edu.pl/fileadmin/pliki/users/418/pliki/sprawozdanie_z_konferencji_Marzena_G..pdf
23. Siwecka D. Międzynarodowe zalecenia dotyczące opracowywania zbiorów specjalnych. URL: <https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox/FMfcgxwKjwzblHPxsBSgdZccPHSbsnnH?projector=1&messagePartId=0.1>

24. Zbiory specjalne w bibliotekach polskich: problematyka badawcza i organizacyjna. URL: <https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox/FMfcgwxKjwzblHPMzzRrhrSBBhxPTvCR?projector=1&mes sagePartId=0.1>

References

1. Halevych, O. & Mudrokha, V. (2015, September). Fond viddilu bibliotekoznavstva LNNB Ukrainy imeni V. Stefanyka: istoriia formuvannia, kilkisnyi ta yakisnyi sklad [Fund of the Department of Library Science of the V. Stefanyk NSL of Ukraine in Lviv: history of formation, quantitative and qualitative composition]. In *Modern Problems of Library Activity in the Conditions of Information Society. Proceedings of the Sixth International. Scientific-Practical Conference*. (Pp. 179-185). Lviv, Ukraine. [In Ukrainian].
2. Dobrianska, T. (2014). Ukrainska kyrylychna knyha XVII st. z fondiv Instytutu rukopysu NBUV: kodykolohe-paleohrafichne vyvchennia i opysuvannia [Ukrainian Cyrillic Book of the XVII Century from the Funds of the Institute of Manuscripts of the VNLU: Codicological and Palaeographic Study and Description]. *Rukopysna ta Knyzhkova Spadshchyna Ukrainy*, 18, 340-354. [In Ukrainian].
3. Dubniak, K. (2015). Informatsiinyi prostir: struktura ta funktsionalni parametry [Information space: structure and functional parameters]. *Derzhava ta Rehiony : nauk.-vyrob. zhurn*, 4 (24), 21-25. [In Ukrainian].
4. Dubrovina, L. A. (1996, October). Instytut rukopysu Natsionalnoi biblioteky Ukrainy: komplektuvannia ta vykorystannia kolektsiinykh fondiv [Manuscript Institute of the National Library of Ukraine: acquisition and use of collection funds]. In *Strategy of acquisition of funds of the scientific library*. Theses abstracts of reports of the International. Scientific Conference. Vernadsky Nat. Library of Ukraine. Association of Libraries of Ukraine. (Pp. 99-101), Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
5. Dubrovina, L. (1992). Kodykoloheia ta kodykohrafiia ukrainskoi rukopysnoi knyhy [Codicology and Codicography of the Ukrainian Manuscript book]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
6. Diadiuk, M. (2010). Viddil rukopysiv [Department of manuscripts]. *Zapysky Lvivskoi Natsionalnoi Naukovoї Biblioteky Ukrainy imeni V. Stefanyka*, 2 (18), 426-468. [In Ukrainian].
7. Ivanova, O. (2012). Do pytannia publikatsii opysiv rukopysiv v informatsiinomu prostori [On the issue of publishing descriptions of manuscripts in the information space]. *Naukovi Pratsi Natsionalnoi Biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho*, 34, 280-291. [In Ukrainian].
8. Kovalchuk, H. (2004). Knyzhkovi pamiatky (ridkisni ta tsinni knyzhky) v bibliotechnykh fondakh [Book Memorabilia (Rare And Valuable Books) in Library Collections]. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].
9. Kolbukh, M. (2007). Kyrylychni rukopysni knyhy u fondakh Lvivskoi naukovoї biblioteky im. V. Stefanyka NAN Ukrainy: katalog [Cyrillic Manuscripts in the Funds of the V. Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv]. Lviv, Ukraine: Oriana-Nova. [In Ukrainian].
10. Kusyi, L. (2015). Istoriia viddilu spetsfondiv Lvivskoi naukovoї biblioteky im. V. Stefanyka AN URSR: dokumentalnyi narys [History of the Special Funds Department of the V. Stefanyk Scientific Library in Lviv]. Lviv, Ukraine. [In Ukrainian].
11. Levchenko, Yu. (2019). Knyzhkovyi spetsfond yak istorychne yavyshe [Book special fund as a historical phenomenon] Retrieved from <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/15205/1/LEVCHENKO.pdf> [In Ukrainian].
12. Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy imeni V. Stefanyka (ofitsiinyi sait) [V. Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv (official site)]. Retrieved from <http://www.lsl.lviv.ua/index.php/uk/golovna2/> [In Ukrainian].
13. Mukha, L. & Mitsan, T. (2008). Dokumentni resursy spetsializovanykh fondiv bibliotek u suchasnomu informatsiinomu prostori [Documentary resources of specialized funds of libraries in the modern information space]. *Bibliotechnyi Visnyk*, 6, 21-25. [In Ukrainian].
14. Ohorodnyk, T. (2006). Kartohrafichna zbirka z biblioteky Narodnoho Domu u Lvovi u fondakh kabinetu kartohrafiї LNB im. V. Stefanyka NAN Ukrainy [Cartographic Collection from the Library of the People's House in Lviv in the Funds of the Cartography Cabinet of V. Stefanyk NSL of NAS of Ukraine]. *Zapysky Lvivskoi Naukovoї Biblioteky im. V. Stefanyka*, 14, 196-207. [In Ukrainian].
15. Osadtsia, O. Viddilennia "Palats mystetstv im. Tetiany ta Omeliana Antonovychiv": spetsyfika formuvannia notnoho fondu [Branch "Palace of Arts. Tatiana and Omelyan Antonovich": the Specifics

of the Formation of the Music Fund]. *Zapysky Lvivskoi Naukovoї Biblioteky im. V. Stefanyka*, 2 (18), 65-85. [In Ukrainian].

16. Padiuka, N. (2004). Kartohrafichna zbirka t. zv. "neosvoienoho" fondu kabinetu kartohrafii LNB im. V. Stefanyka yak dzherelo kartohrafichnykh ta istorychnykh doslidzhen [Cartographic collection of so-called "Untapped" fund of the office of cartography V. Stefanyk NLS in Lviv as a source of cartographic and historical research]. *Zapysky Lvivskoi Naukovoї Biblioteky im. V. Stefanyka*, 12, 436-446. [In Ukrainian].

17. Verkhovna Rada Ukrainy (2016). Pro biblioteky ta biblioteknu spravu: Zakon [About libraries and library business: Law of Ukraine]. Retrieved from <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/32/> [In Ukrainian].

18. Riabchun, O. (2015, September). Knyzhkovi istoryko-kulturni fondy v suchasnomu sviti [Book Historical and Cultural Funds in the Modern World]. In *Proceedings of the Sixth International. Scientific-Practical Conference*. Vernadsky National Library of Ukraine. (Pp. 146-149). Kyiv, Ukraine. Retrieved from <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:RtY41uyAkLAJ:ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/33662/1/27-146-149.pdf+&cd=1&hl=uk&ct=clnk&gl=ua> [In Ukrainian].

19. Stepchenko, O. (2008). Ukrainski vcheni-fundatory spetsializovanykh viddiliv Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho (1918-1934) [Ukrainian Scientists-Founders of Specialized Departments of the Vernadsky National Library of Ukraine (1918-1934)]. Vernadsky National Library of Ukraine, Manuscript Institute. Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

20. Frys, V. & Dzoban, O. (1996, September). Kyrylychna rukopysna knyha [Cyrillic Manuscript Book]. In *Manuscript Ukrainian in the Funds of the V. Stefanyk Scientific Library of Ukraine in Lviv of NAS of Ukraine and the Problems of Creating an Information Data Bank*. Proceeding of the International Scientific-Practical Conference. (Pp. 278-290). Lviv, Ukraine. [In Ukrainian].

21. Bartosik, M. (2015). Komputerowe opracowanie zbiorow specjalnych w Książnicy Pomorskiej – z doświadczeń praktyka [Computer processing of special collections in the Pomeranian Library – the experience of a practitioner]. Retrieved from <https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox/FMfcgwxKjwzblHPxsBSgdZccPHSbsnnH?projector=1&messagePartId=0.1> [In Polish].

22. Gwiazdździńska, M. (2019). Konferencja z cyklu "HINC OMNIA. Zbiory historyczne, artystyczne i specjalne w bibliotekach oraz innych instytucjach kultury" pt. "Zbiory specjalne polskich bibliotek naukowych w katalogu centralnym NUKAT" [Conference in the series "HINC OMNIA. Historical, artistic and special collections in libraries and other cultural institutions" titled "Special Collections of Polish Scientific Libraries in the Central Catalog of NUKAT"]. Retrieved from https://bg.zut.edu.pl/fileadmin/pliki/users/418/pliki/sprawozdanie_z_konferencji_Marzena_G..pdf [In Polish].

23. Siwecka, D. Międzynarodowe zalecenia dotyczące opracowywania zbiorów specjalnych [International recommendations for the compilation of special collections]. Retrieved from <https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox/FMfcgwxKjwzblHPxsBSgdZccPHSbsnnH?projector=1&messagePartId=0.1> [In Polish].

24. Zbiory specjalne w bibliotekach polskich: problematyka badawcza i organizacyjna [Special collections in Polish libraries: research and organizational issues]. Retrieved from <https://mail.google.com/mail/u/0/#inbox/FMfcgwxKjwzblHPMzzRrhrSBBhxPTvCR?projector=1&messagePartId=0.1> [In Polish].

Ілона Олексів,

Candidate of Historical Sciences,

ORCID 0000-0002-3828-8404,

Research Officer of the Manuscripts Department,

Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv (Lviv, Ukraine)

SPECIALIZED LIBRARY COLLECTION: THE DEFINITION OF THE CONCEPT, TYPOLOGY, FUNCTIONS

Purpose of the article is to analyze specialized library collections from the point of view of their typology and functionality. **Methodology** of the research is based on systemic and structural approaches, on the methods of comparative, logical and structural-functional analysis. **Scientific novelty.** The problems of defining the concepts "specialized library collections", "specialized library fund", "special collection" are considered. The author's perception on definition of the basic research concepts of terminological tools is suggested and the importance of functioning of specialized funds in structure of scientific library establishment is emphasized. The principal types of specialized collections are also defined, documentary and information resources are categorized by formal and/or semantic features. These include: manuscripts, old prints, maps, music, graphics, slides, photographs, postcards, posters, standards, patents, microfilms, audio cassettes, CD-ROMs, etc. It is noted that the formation of specialized funds depends on the type of the library. The concepts and basic approaches to the definition of terms are stated. The most relevant Ukrainian and foreign studies of specialized library collections based on arrays of valuable documentary and information resources are analyzed. **Conclusions.** Specialized funds are a collection of documentary and information resources, separated from the general library funds due to their distinct formal features, stored separately, and require special processing, preservation and a special approach to their use by researchers. The concept of "Specialized Library Funds" in this study covers a variety of handwritten, printed, recorded, graphic, audio-visual, multimedia documents and information resources that distinguish a particular library from others, which in turn gives it weight and uniqueness.

Keywords: specialized funds, library fund, document and information resources, historical and cultural funds, special collections, special fund, limited access, criteria for selection of documents, specialised funds of Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv.

Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv

2, Stefanyka st., Lviv, 79000, Ukraine

e-mail: ilonao@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 29.04.2021 р.